

Hodnotový svět žen a jeho paradoxy

ALENA VODÁKOVÁ*

Sociologický ústav AV ČR, Praha

The Women's World of Values and its Paradoxes

Abstract: The paper is based on the hypothetical idea of a relatively autonomous „women's“ world singled out of the „people's world“, which, in contrast to the „men's world“, is historically and actually specifiable. The women's world has its own marked cultural dimension, filled with its own value preferences. The historical continuity of these preferences is identifiable even in the imperfect empirical basis of present Czech sociological research. While the first part of the paper seeks to characterise the roots of the world of women's values on a general plane, the second part endeavours to identify its traces in the present day. Both parts arrive at certain paradoxical conclusions or, to be exact, uncover problems the reconciliation of which is based on such „complementary worlds“ as the family.

Sociologický časopis, 1995, Vol. 31 (No. 1: 39-47)

Předpoklad vlastního světa, ať už pojem „svět“ chápeme jakkoli (v rovině existence, konání, myšlení, prožívání) a vážeme jej ke komukoli (k jednotlivci, ke skupině nebo k prostředí), je představou určité vztahové sítě, struktury a rámce, něčeho, v čem se pohybujeme a co má vlastní řád a specifickou, i když třeba těžko postižitelnou atmosféru. Každý svět je více méně svébytnou entitou, i když nemusí být uzavřený a nezávislý na jiných světech. Patřit do určitého světa, být jeho součástí má předech zakotvenosti a spoluzodpovědnosti, který může a nemusí být příliš patrný a který nevylučuje účast v jiných světech. Slabé či silné kontury nějakého světa nejsou dány jeho rozsahem, tím, kdo všechno a co všechno jej tvoří, ale tím, jak intenzivně je vnímán. Vyšší míra všeobecnosti tohoto vnímání přitahuje pozornost a vzbuzuje potřebu reflexe a sebereflexe. Tyto reakce potvrzují existenci toho kterého světa – a pokud je to příliš odvážné tvrzení, tak lze alespoň říci, že potvrzují jeho možnou existenci, která se projevuje v jistých danostech a souvislostech. Nicméně na předpoklad takového vlastního světa se lze dívat také jenom jako na konstrukci, inspirovanou společným prožitkem či prožitkem něčeho společného.¹

Řečené platí i o „světě žen“. Už vyslovení tohoto pojmu implikuje chápání, vnímání „žen“ jako specifické skupiny, která si vytváří, konstruuje vlastní „svět“ ve výše uvedeném smyslu. Je nesporné, že ten svět je mnohohodimenzionální a že k němu lze přistupovat z různých perspektiv.

Chceme-li tedy zkoumat hypotetický svět žen, musíme nejdříve zvolit úhel pohledu, rovinu, kterou se budeme zabývat. Z daného hlediska, ve zvoleném řezu pak můžeme hledat specifické, vydělující rysy a momenty spoluvytvářející kontury ženského

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Ing. Alena Vodáková, CSc., Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. 24 22 09 79, l. 251.

¹) Uvedené pojetí jen velmi volně koresponduje s různými koncepcemi „světa“, včetně Luhmannovy koncepce Umwelto [1984] a Patočkovy koncepce přirozeného světa.

světa, můžeme pátrat po jeho historickém zakotvení, dobových peripetiích a pokusit se vystihnout jeho současnou podobu. Na této cestě nezbytně narazíme na problémové okamžiky, na slabá a rozporná místa, která zpochybňují svébytnost světa žen. K diskusi se pravděpodobně nabídne míra jeho otevřenosti či uzavřenosti, vnutí se jí pokusy celý tento svět opustit, eliminovat, redefinovat – vyjeví se jeho paradoxy.

Naznačenou cestou zkoumání se bude ve svém úzkém prostoru a se skromným vybavením empirickými poznatky ubírat tento článek.

Utváření a přetváření světa žen

Zajímá nás především sociální rovina světa žen a hledáme její určující duchovní či kulturní složku, aniž popíráme, že v rovině psychologické, ekonomické, případně jiné se rovněž vyskytují určující složky. Jak bylo řečeno, svět žen, ať je vnímán jakkoli silně či slabě, je bezesporu mnohodimenzionální, což lze chápat i tak, že se rozpadá v parciální světy.

Sociálně-kulturní svět žen je víceméně samostatnou vztahovou entitou, vydělenou z širší entity téhož řádu, kterou je „svět lidí“, a definující se vůči jiné entitě na stejné úrovni, kterou je „svět mužů“. Podstatné je, že svět mužů a svět žen společně naplňují svět lidí, společně nesou odpovědnost za jeho trvání, za jeho podobu, vývoj. Podle prastarých okultních představ jsou muž a žena zobrazením dvou aspektů téhož bytí, jsou dvěma protikladnými principy, póly. V běžném životě se jejich světy nevyskytují v čisté podobě, nemají ostré kontury, vzájemně se prolínají a vytvářejí společné mikrosvěty. Typickou sférou prolnutí a základním společným mikrosvětlem muže a ženy je rodina. V ní se naplňuje komplementarita obou světů a utvářejí se základy lidské kultury.

Existují ale i relativně čisté sociální formy vydělení a oddělení světů žen a mužů, v nichž oba krystalizují do specifických podob, posilují v nich svoji svébytnost, svůj význam.

V našem kulturním kontextu se přirozeným způsobem a ve značné míře autonomizoval takto zejména svět mužů (počínaje skupinami lovců a bojovníků přes řemeslnické cechy a malířské akademie až po slévárny ocele a novodobé hospody a parlamenty), zatímco vydělené světy žen (od ženských klášterů přes dívčí gymnázia a ženské dobročinné spolky po textilní továrny) působily vždycky exkluzivně a nepřirozeně. Došlo k strukturální asymetrii uvnitř světa lidí, která je provázena větším vlivem světa mužů ve srovnání se světem žen. Dominance mužů jako představitelů silnějšího, samostatnějšího a zároveň vlivnějšího světa se prosadila i na půdě rodiny, která je organizačně spíše doménou ženy a často i jejím jediným světem. Tato strukturální a mocenská asymetrie je pro náš kulturní a civilizační okruh typická, ale v řadě přírodních národů neexistuje. V jejich společnostech se vydělují ve stejné míře a na podobné bázi (profesní, společenské, magické) mužské a ženské světy, které uplatňují stejnou míru vlivu na rozhodování o celé komunitě (platí to např. o původní společnosti Papuánců na Nové Guinei²).

Díky odpovídající náboženské ideologii byl náš asymetrický mocenský model dlouho zcela funkční. Ženy akceptovaly mužskou dominanci a soustředily se na to, aby jejich role v mužském světě byla příjemná nebo alespoň přijatelná. Svou „moc“ posunuly do symbolů (krásy, něhy, mateřství, milosrdenství apod.) a své společenské aspirace realizovaly prostřednictvím mužů. Ochranu směnily za poslušnost a svůj vnitřní svět zaha-

²) Viz např. závěry švýcarské antropoložky Florence Weissové, která strávila mnoho let studiem této společnosti [Anketa... 1994].

lily rouškou tajemství. Gertruda von le Fort [1990] vysvětluje v duchu křesťanské tradice, že žena se vlastně vzdala svého vlastního vnitřního světa: „... kdekoli je žena v hloubi nitra sama sebou, není sama sebou, oddává se“. Zároveň ale píše: „... ženinou věcí je v první řadě všechno, co je malé, nepatrné, všechno, co patří do sféry lásky, dobroty, slitování, opatrování a chránění, tedy všechno, co je vlastně skryté a na světě zpravidla zrazené.“ Jako by žena uvnitř tvrdého a halasného světa mužů, který si činí veřejně nároky na celý lidský svět, vytvářela jiný, subtilnější svět, ve kterém vládnou jiné hodnoty a jehož význam není poměřován sociálním, ale duchovním vlivem. Ortega y Gasset [1936] dokonce ještě ve 20. století píše: „Povoláním ženy, když není ničím jiným než ženou, jest: být konkrétním ideálem, kouzlem, iluzí muže. Ničím více, ničím méně.“ A dále: „Ani věřit se nechce, že jsou na světě lidé tak zaslepení, aby se domnívali, že žena může zrovna tak jako kouzelnou mocí vábné iluze mít na dějiny vliv volebním právem a doktorským titulem.“

Mužský a ženský svět se z tohoto tradičního pohledu pak nejeví jako světy stejného řádu, ale světy hierarchicky uspořádané s opačným znaménkem ve sféře sociální a duchovní. Skrytá síla duchovního světa žen vychází ovšem občas najevo a je veřejně akceptována i ve sféře sociální. Příkladem je uznání a přexponování mariánského kultu, rytířské mravy středověkých mužů, jejichž stopy se táhnou do dneška, a jejich revitalizace v období romantismu.

Na bázi křesťanské doktríny se tedy vyvinuly poněkud odlišné hodnotové systémy mužské a ženské, které zasahovaly rozdílným způsobem do vnějšího sociálního světa a vytvářely jiný typ genderové komplementarity než třeba papuánská společnost. Řečeno jiným jazykem, prostřednictvím náboženství došlo ke specifické „dohodě“ o účasti mužů a žen na sociálním a duchovním životě, jejíž součástí byla nesterilní kritéria hodnocení jejich chování.

Tento konsensus ale nevydržel. Ať z ekonomického přinucení, nebo z oslabení vlivu náboženských zásad začaly ženy v intencích proklamací Francouzské revoluce o sociální rovnosti chápat své postavení jako nerovnoprávné. Začaly vnímat asymetrii sociálních struktur a postupně své aspirace přenášet do mimorodinné sociální roviny života, která byla dříve doménou mužů. Vzniklo hnutí s vlastní ideologií, protestními a nátlakovými akcemi – prostě se vším, co k hnutí patří. Jeho cílem bylo a je vytváření tlaku na vyrovnání asymetrie v genderové struktuře. Objevily se dvě tendence, dvě cesty: za první, pronikání žen do světa mužů a narušování jeho „čistoty“ i neotřesitelné mocenské pozice a za druhé, autonomizace vlastního světa žen a zvětšení jeho váhy ve světě lidí. V principu to jsou velmi odlišné cesty. První, typická pro tradiční feminismus, je obětováním ženského světa za cenu přijetí do světa mužů. Druhá, objevující se v podobě modernějšího feministického proudu, spočívá naopak ve větší separaci a posilování vlastního světa žen. V praxi se ale obě cesty prolétají a někdy vytvářejí dojem poněkud zmateného počínání. Na jedné straně chtějí ženy zastávat typicky mužské profese a odmítají dokonce ochranu před těžkou nebo noční prací v těhotenství, protože potřebují dokázat sobě nebo světu, že zvládnou to, co muži, na druhé straně vymáhají výhody z titulu svého ženství (kvóty na katedrách i v parlamentech, jiný pracovní režim apod.). Vzhledem ke zmíněné genezi „ženského problému“ či „ženské otázky“ je to ovšem paradox jen zdánlivý. Jde o artikulaci reálných potřeb různých skupin žen, respektive žen v různých životních situacích, nutících je někdy k protikladným hodnotovým důrazům.

Analogicky uvedenému „rozdvojení ženských potřeb“ je i diskriminace žen chápána dvojím způsobem: jako přístup k ženám, jako by byly odlišné od mužů (sexismus) a

jako nerespektování ženských specifík, upírání vlastního světa ženám. Vnitřní paradox této dichotomie spočívá v tom, že ten upíraný svět je samotnými ženami často chápán jako kultivovaná obdoba světa mužů. To je ale jen jeden rozporuplný aspekt specifické situace žen. Druhý, svým způsobem významnější, protože hromadnější aspekt, spočívá v tom, že vstup do mužského světa, odehrávající se převážně po linii zaměstnání, na jedné straně ženy obohacuje, otevírá jim zájmové a kariérové možnosti, na druhé straně často představuje obrovskou zátěž navíc. Přijetím mužské role v dělbě práce se žena většinou nezbaví své pracovní role v domácnosti nebo její větší části, protože prostě není, kdo by ji převzal. Pro dnešní ženu je typický ustavičný pohyb mezi světem zaměstnání a rodiny, přičemž ten první de facto substituuje mužský svět. Paradoxní ovšem je, že velká část žen pracuje ve feminizovaných hospodářských odvětvích, kde z mužského světa zbyl jen model organizace práce nevhodný pro ženy.³

Výpadky, deformace a paradoxy dnes již nesporně masového procesu symetrizování genderové struktury jsou dostatečně známy a stále rozebírány. Konflikt ženské dvourole se stal učebnicovým příkladem aplikace sociologické teorie rolí prakticky ve všech jejích paradigmatických polohách. Málokdo si ale klade otázku, jak je možné, že většina žen svoji složitou situaci nakonec nějak zvládá, dokáže se pohybovat ne v jediné, ale v řadě kontradiktorických světů, byť s jistými obtížemi a zjevnou známkou přetížení.

Rezidua a paradoxy hodnotového světa žen očima současných českých sociologických výzkumů

Konfrontujeme-li položenou otázku s běžnými výsledky výzkumů hodnotových preferencí mužů a žen, napadá nás jediné vysvětlení: Přestože vědomý i nevědomý proces vyrovnávání asymetrie genderové struktury probíhá již dvě stě let a v posledním půlstoletí nebývale akceleroval a nabyl v určitých dimenzích hromadného charakteru, ženy se zcela nevzdaly specifík svého původního hodnotového světa, která se na bázi křesťanské kultury stabilizovala dlouhá staletí předtím a která v poněkud nadnesené poloze popisuje například citovaná Gertruda von le Fort nebo Ortega y Gasset. Tato hodnotová rezistence jim pomáhá řešit zdánlivě neřešitelné situace, „nelogicky“ se smířit s podružným postavením v sociální sféře, vydržet kontradiktorické náporů všech přijatých rolí. Zároveň ovšem nabádá k jisté opatrnosti při přijímání příliš náročných rolí ve veřejné pracovní a sociální sféře. Výzkumy psychických poruch maximálně angažovaných amerických manažerek napovídají, že ta opatrnost není zcela lichá.

Zdá se, že z hodnotového světa křesťanské ženy dřívějších epistém (i když z dobových pramenů jej známe jen v ideální poloze, navíc líčené muži⁴) si dnešní žena zachovala náklonost k jiným pracovním činnostem než muž a od toho odvozený odlišný postoj k práci. Její pracovní doménou zůstaly v podstatě osobní služby, i když v moderní a diverzifikované podobě (podrobně viz [Vodáková 1991]). S tím souvisí i preference takových hodnot, jako je trpělivost, solidarita s trpícími, zodpovědnost za jiné, ale i skromnost, šetrnost, kázeň a poslušnost.

Dobrovolný i nedobrovolný příklon žen k profesím uvedeného druhu lze velmi snadno vysledovat už z běžných statistik: naše zdravotnictví je feminizováno ze 79 %,

³) Aktuální problémy tohoto druhu jsou analyzovány např. v uvedených studiích M. Čermákové, I. Hradecké a H. Navarové [1991] a A. Vodákové [1991, 1992].

⁴) Viz například dílo Jana ze Žatce: *Oráč z Čech* (vydáno naposledy: Praha, Vyšehrad 1994).

oblast sociální péče z 89 %, obchodní služby ze 75 %; vysokou feminizací se vyznačuje také pojišťovnictví, peněžnictví a školství. Výzkumy ukazují, že na své práci si ženy velmi cení možnost „styku s lidmi“ (43 % žen velmi silně, prakticky polovina žen ji považuje za velmi důležitý faktor⁵). Kontakty s lidmi, které ženy vysoko hodnotí, je ovšem možno chápat dvojím způsobem. Pokud jde o klienty v pracovním vztahu, je to spojeno se zmíněným naplňováním principu služby bližnímu. Pokud jde o styk se spolu-pracovnicí, je to vyjádřením potřeby komunikace mimo okruh rodiny, která se uvádí jako jedna z hlavních příčin vstupu do zaměstnání i žen zajištěných vlastním mimopracovním příjmem. Tradiční důvod je tak v tomto případě posílen moderní zrovnoprávňovací tendencí.

I identifikaci s uvedenými navazujícími hodnotami, jako je odpovědnost, skromnost, kázeň apod., je možno částečně nalézt v současných výzkumech. Ve výzkumu „Názorů na společenské změny“ z konce roku 1993⁶ se ukazuje, že preference odpovědnosti, kázně a spolehlivosti se u žen posouvá vůči mužům na šestnáctibodovém hodnotovém žebříčku o dvě příčky a hodnocení významu skromnosti a šetrnosti dokonce o tři příčky. Je ovšem nutno podotknout, že podíl žen z populace, které označily tyto hodnoty jako důležité, se příliš neliší od podílu mužů a že extrémní pozitivní polohy hodnocení se například u „skromnosti“ pohybují do 20 %, u odpovědnosti mezi 20 % a 30 % a u kázně mezi 30 % a 40 %.

S trochou zlomyslnosti je možno připomenout, že naposledy jmenované vlastnosti pomáhají možná ženám smířit se bez velkých frustrací s fenoménem nižšího hodnocení vlastní práce ve srovnání s hodnocením práce mužů. Toto smíření má však zřejmě další tradiční hodnotové návaznosti: ženy nebyly zvyklé, aby jejich práce byla finančně oceňována a navíc stejně jako muži převedly dřívější povinnost muže zabezpečit rodinu vlastním výdělkem na jeho právo přispět tímto výdělkem rodině více než žena, a to i za cenu vyššího platu za stejnou práci a zvýhodňování muže v pracovních příležitostech a možnostech (více než polovina žen nahlíží své možnosti pracovní mobility a zvyšování výdělku jako horší, než jsou možnosti mužů, jak ukazuje citovaný výzkum „Ženy v sociální struktuře“).

Předběžné výsledky výzkumu „Rodina 1994“⁷ upozorňují na další související hodnotu, kterou shodně muži a ženy připisují více ženám, tzn. považují ji za důležitou zejména pro ženy. Je to hodnota pracovitosti. Podle názoru téměř 100 % mužů i žen je sice považována za důležitou pro ženy i pro muže (je to nejvyšší preference mezi deseti vybranými hodnotami), ale v případě žen je jí častěji přisuzována extrémní důležitost (je to postoj 78 % mužů a 72 % žen). Není třeba podotýkat, že to může být výrazem přesvědčení, že tuto vlastnost ženy opravdu nezbytně potřebují pro zvládnutí svých rolí a že jsou schopny a ochotny tuto nezbytnost akceptovat.

Druhou hodnotovou tendencí, kterou si dnešní žena „přinesla z minulosti“, je jistě podceňování vlastního působení ve veřejné sféře, mimo okruh rodiny. Ukazuje to napří-

⁵) Citováno podle reprezentativního výzkumu životních a pracovních podmínek žen, který pod názvem „Ženy v sociální struktuře“ realizoval výzkumný tým Sociologického ústavu AV ČR pod vedením M. Čermákové koncem roku 1991.

⁶) Jde o reprezentativní výzkum, provedený Sociologickým ústavem AV ČR a Sociologickým ústavem SAV v roce 1993.

⁷) Tento výzkum sledující sociální podmínky české rodiny byl uskutečněn na reprezentativním vzorku české populace v Sociologickém ústavu AV ČR v září 1994.

klad nižší preference hodnoty „vlivu na veřejné záležitosti“ (ve srovnání s muži se u žen nalézá na hodnotovém žebříčku o 2 příčky níže), ale svým způsobem i podobná dispreference hodnot „možnosti soukromě podnikat“ a „dosáhnout v práci vysoké odborné úrovně“ (podle zmíněného výzkumu „Názorů na společenské změny“). Ve výzkumech politické aktivity žen je jejich odklon od veřejné sféry ještě patrnější. Zejména naše ženy netouží po uplatnění v této oblasti, i když samozřejmě validita tohoto tvrzení může být narušena uvědoměním si reálných zábran.

V menší atraktivitě veřejné sféry pro ženy než pro muže se snad nejvíce projevuje tradice separace mužského světa, to, že do něj ženy dlouho neměly přístup. Mnohé sice svědčí o tom, že moderní žena v něm chce mít účast, ale zároveň lze nalézt řadu potvrzení toho, že jej nechce vést, organizovat (samozřejmě až na výjimky). Ženy se svým vlastním způsobem vyžívají v zaměstnání, které jim jistou účast v mimorodinném sociálním světě poskytuje, byť za cenu velké zátěže a „rozdvojení rolí“ [viz Vodáková 1992], ale ani v zaměstnání netouží po vedoucích místech (podle naposledy zmiňovaného výzkumu je to postoj více než 80 % žen).

Již citovaný výzkum „Ženy v sociální struktuře“ dokládá, že ženy zřejmě našly v zaměstnání svůj vlastní druh potěšení a satisfakce, který jim pomáhá smířit se s obecně horším postavením a platem, než mají muži, i s obtížemi při naplňování časových nároků mužské organizace práce. Přes 40 % žen uvedlo na dotaz, proč pracují, jako rozhodující to, že je práce baví, pro dalších 52 % je tento důvod „velmi důležitý“ (i když samozřejmě finanční zajištění rodiny je důvodem rozhodujícím nebo „velmi důležitým“ téměř pro všechny ženy). Význam vlastní práce pro společnost hodnotí ženy značně méně (rozhodující to připadá 29 % žen). Pokud touží ženy po autoritě, tak spíše neformální, a i své možnosti v tomto směru hodnotí o něco lépe než ostatní výše zmíněné možnosti.

Lze ovšem vyslovit hypotézu, že v ženách přece jen trochu zůstala potřeba i schopnost „skrývat se pod závojem“ [von le Fort 1990], jinak řečeno zachovat si svůj vnitřní svět a ovlivňovat ten vnější jiným způsobem než muži. Feministky mají i nemají pravdu, když hovoří o ženách jako o „mlčící většině“ (respektive „mlčící menšině“, jestliže uvažují o jejich minoritním postavení ve společnosti). Ženy svůj vliv prosazují stále ještě poměrně často dvěma tradičními prostředky. Ten první, opěvaný Ortegy y Gassetem [1936], má dimenzi estetickou a erotickou, respektive citovou. Vzhledu, krásy přikládají ženy stále velký význam. Ve zmiňovaném výzkumu „Rodina 1994“ tyto hodnoty považuje za důležité zhruba 90 % žen. Nevysvětlitelné je, že muži, na něž tyto prostředky mají působit, se k těmto hodnotám hlásí daleko méně (jen kolem 35 % mužů jim přisuzuje stejně velkou důležitost, jako jim přisuzují ženy), a také to, že nároky na vzhled a krásu mužů jsou u žen téměř stejné jako nároky na vlastní vzhled a krásu. Pokud nejde o „metodologickou chybu“, odporuje to nejen názorům Ortegy y Gasset, ale i běžným, laickým představám.

Ani v ocenění citového života se muži a ženy příliš neliší, i když se vyskytuje větší procento žen s výraznými preferencemi v této oblasti (podle citovaného výzkumu 59 % žen oproti 47 % mužů). Z hlediska hypotézy o ženě střežící své tajemství nelze ovšem předpokládat, že ve světle sociologického výzkumu zcela odhalí svá významná hodnotová rezidua. Rozhodně i českým ženám, které ve své většině nejsou poznamenány doktrínami feminismu, poměrně silně vadí, jsou-li považovány za sexuální symbol (v tomto smyslu se ve výzkumu „Ženy v sociální struktuře“ vyjádřilo 62 % žen).

Druhý „skrytý prostředek“ vlivu žen, který od prvního není jasně oddělen, je duchovní kultivace, o které hovoří oba zmínění „tradicionalističtí“ autoři. Ze sociologických výzkumů ji lze těžko vystopovat. Můžeme jen vyslovit trochu odvážnou hypotézu, že mírně vyšší hodnocení vzdělání ženami než muži (které se mimo jiné vyskytuje v uvedeném výzkumu „Názory na společenské změny“) je ve skutečnosti výraznější diferencí, protože reálná úroveň vzdělání žen je stále ještě nižší než úroveň vzdělání mužů (větší rozdíly najdeme v krajních polohách škály – u vzdělání základního a vysokoškolského), a také proto, že muži pravděpodobně chápou vzdělání více v instrumentální poloze, ve vztahu k obživě, výši výdělku apod., zatímco do hodnocení žen se promítá ocenění vzdělání jako takového, jako vyjádření příklonu k duchovním hodnotám. Transformaci žen do této hodnotové podoby by jistě velmi přivítala jedna z prvních feministek, Mary Wollstonecraftová, která svou „Obranu práv žen“, sepsanou koncem 18. století, v podstatě založila na apelu na rozvíjení vzdělání žen v novodobém slova smyslu. Není vyloučeno, že v této cestě intuitivně spatřovala cíl zrovnoprávnění při zachování některých starých (těch ušlechtilých) specifík světa žen.

Nejsilnějším hodnotovým reziduem, které ženy oslabuje a zároveň posiluje, je ovšem jejich mnohokrát popsaný a analyzovaný úzký vztah k rodině. Jsou jím poznamenány výše uvedené vstupy do pracovní a veřejné sféry. Rodina byla a zůstala pro ženy primárním sociálním světem, respektive mikrosvětem, byť to nebyl, jak bylo řečeno, a není čistě ženský svět. Z hlediska vyslovené ideje reprezentuje rodina spíše vzdání se vlastního světa, působení skrze světy druhých. Předpokládá se, že příliš tvrdé bariéry rodiny podpořily v ženách touhu emigrovat do vnějšího světa. Ženy komunistického Československa tu bariéru překročily naráz a hromadně (dobrovolně i nedobrovolně) už na začátku 50. let, přesto však svět rodiny nejen neopustily, ale přebývají v něm i nadále více než kdekoli jinde (ať už to chápeme duchovně nebo doslova fyzicky). Českým ženám velmi silně vadí, jsou-li symbolizovány jako „slepice“ (podle výzkumu „Ženy v sociální struktuře“ to vadí 81 % žen), ale prakticky vůbec jim nevadí, jsou-li považovány za symbol „strážkyně rodinného krbu“ (to vadí jen 8 % žen). Může ovšem jít spíše o výzkum jazykových prostředků k vyjádření jedné a téže skutečnosti, i tak lze však soudit, že ženy svou tradiční rodinnou roli akceptují, pokud není interpretována v pejorativní poloze. Do této inklinace samozřejmě intervenuje pocit zodpovědnosti za výchovu dětí a sama vysoká „hodnota dítěte“, která nepřímo vyplývá z celých výzkumných souvislostí. Problém je v tom, že se ženy přetížené odpovědností za rodinu a děti nechtějí vzdát zaměstnání, které je „baví“, a ani se jej nemohou vzdát, protože muž rodinu většinou neuživí.

Na závěr

Lze říci, že uvolnění žen z rodinných pout a pokles významu muže jako živitele rodiny, tyto dva úkazy ruku v ruce vedly spíše k vytvoření symetričtější genderové struktury uvnitř rodiny než uvnitř společnosti. Při určitém zkldnění napětí, vyplývajícího především z pohybu žen mezi dvěma světy, by mohl tento posun vůči tradicím stabilizovat rodinu na nové bázi a tato rovnováha by mohla nejen harmonizovat „svět dětí“, ale infikovat i další – mimorodinné společenské struktury. Je to další odvážná hypotéza, která se opírá i o fakt, že hodnota rodiny je pro muže i ženu velmi a stabilně vysoká (o čemž svědčí nejen proklamace tohoto druhu v sociologických dotaznících, ale i notorické vstupování do nových a nových rodinných svazků po rozvodech) a že to je opravdu základní „lidský svět“, ve kterém se, jak bylo řečeno na začátku, naplňuje komplementarita dvou

základních lidských rolí, dvou základních principů či světů, jejichž vzájemné dynamické působení vytváří, uchovává a rozvíjí svět lidí. Toto působení je tradiční a trvalou hodnotou, kterou bohužel nezkoumá žádný sociologický výzkum.

ALENA VODÁKOVÁ vedla od roku 1994 pracovní tým pro přípravu Velkého sociologického slovníku v Sociologickém ústavu AV ČR a redakční kroužek Sociologických aktualit. V současné době je vedoucí katedry sociologie Fakulty sociálních věd UK. Zabývá se problémy hodnotových a normativních struktur, sociologií morálky, postavením žen a obecnými metodologickými otázkami.

Literatura

„Anketa o ženské roli v soudobé společnosti.“ 1994. *Analogon* 12.

Čermáková, M., I. Hradecká, H. Navarová 1991. *K postavení žen v československé společnosti*. Praha: Interní edice Sociologického ústavu AV ČR.

Čermáková, M., H. Navarová 1991. „Ženy a transformační procesy československé společnosti.“ *Sociologický časopis* 27: 205-215.

Fort, G. von le 1990. *Věčná žena*. Praha: Vyšehrad.

Kaplan, G. 1992. *Contemporary Western European Feminism*. London: Allen and Unwin Press.

Ortega y Gasset, J. 1936. „O vlivu ženy na dějiny.“ In *Rozhovory o ženách a lásce*. Praha: Symposion.

Luhmann, N. 1984. *Sociale Systeme*. Frankfurt am Main.

Modleski, T. 1991. *Feminism without Women, Culture and Criticism in a „Postfeminist“ Age*. New York, London: Routledge.

Nagl-Docekalová, H., B. Weisshauptová, E. Fox-Kellerová, L. Codeová 1994. *Štyri pohľady do feministickej filozofie*. Bratislava: Archa.

Strathern, M. 1972. *Women in Between. Female Roles in a Male World*. London. New York: Mount Hagen Seminar Press.

Vodáková, A. 1991. „K otázce ženské práce.“ *Sociologický časopis* 27: 440-454.

Vodáková, A. 1992. „K ‚filosofii‘ ženské pracovní dvourole.“ *Filosofický časopis* 40: 769-781.

Summary

The paper deals with the social plane of the „women's world“ and the search for its determining spiritual or cultural components (although it is indubitably a multidimensional world). The socio-cultural world of women is a more-or-less independent relative entity singled out of a broader entity of the same order – the „people's world“ – and defined against another entity of the same level – the „men's world“. The women's world and the men's world together form the people's world and bear jointly the responsibility for its preservation, appearance, development. According to ancient occult ideas, man and woman represent two aspects of the same existence, two juxtaposed principles or poles. In everyday life, these worlds do not occur in their pure forms, are not sharply outlined, but mutually pervade and form joint microworlds. The family is a typical territory of pervasion and the principal common microworld of man and woman, in which the complementary character of both worlds is manifested and in which the foundations of human culture are laid. However, there are also relatively pure social forms of existence and a separation of the worlds of women and men in which both crystallise into specific forms, enhance their character, their significance. The autonomisation of the world of men has developed more markedly than that of the world of women. This historically proved disproportion, the cause of an asymmetry of social structures, has developed into the value paradoxes of the contemporary women's world. On the one hand, there are certain value residues orienting a woman to certain types of work and a certain choice of social roles; on the other hand, there is an escalating need to cross traditional

value and normative barriers or, in other words, her need to fill absent values traditionally connected with the men's world. In this way, a woman encounters a highly exacting situation which she and her social environment are unable to cope with entirely. In this situation, a woman finds her internal defence, internal sanctuary, in the very residues of the traditional feminine value orientations. This is proved, albeit in a fragmentary form only, by contemporary sociological survey data. They have revealed that directly or indirectly, women prefer such values as patience, compassion, responsibility for others, as well as thrift, discipline, obedience and industry. Even these internal supports, however, lead to confrontation and, in their outcome, to paradoxical consequences. The problem is achieving a certain harmony. The domain where this could be achieved could be the primary social group – the family – or the „family world“, in which it is possible to endeavour, on various levels, to achieve a symmetrical structure and which can be subordinated, in its own way, to the residual feminine value of responsibility for the creation of the autonomous „child's world“.

